

**Kültürel Anlamaların Taşınması: Koç Başlı Mezar Taşları
(Elazığ Gülmez Mezarlığı Örneği)*
(Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU)**

*“T’u-kueler dendi onlara en başta... Orta Asya’nın bozkırlarından ve Altay’ın dağlarından doğdular. Çin’den Güney Sibirya’ya Afganistan’dan Anadolu’ya ve hatta bu kitabın yazarının ülkesi Polonya’ya kadar gittiler. Altaylılar, Beltirler, Çuvaşlar, Gagavuzlar, Karaimliler, Kırgızlar, Tengirler, Tuvalılar, Uygurlar... Sayısız coğrafyada sayısız adlarla anıldılar. Şamanist, Lamaist, Maniheizt oldular, Hıristiyanlıkla ve İslam’la tanıştılar. Hayata ve ölüme dair benzer tavırlar geliştirdiler; sadece dillerini değil, bu tavırlarını da gittikleri yerlere taşıdılar. Hangi inanç sistemine dahil olurlarsa olsunlar, ölüm gelip yurt’un kapısını çaldığında geçmişleri canlandı, ortak bir sezginin etkisiyle hareket ettiler”. Edward Tryjarski***

Özet

İnsan, başlangıçta dünyayı ve varoluşu anlamlandırmak ve yorumlamak dahil, doğruluğuna kesin olarak inanılan bilgi ve bu bilgilere dayalı yorumlar şeklinde olmak üzere anlam sistemlerini ve onların davranış kalıplarını, ritüelleri öğrenir. Çünkü bütün kültürlerde kâinatı anlama ve açıklamada, meydana gelmiş ve gelecek olayları bir bütün halinde birbirleriyle ilişkilendirmede kullanılan ve doğruluğuna mutlak olarak inanılan bir bilgi sistemi, yani kozmoloji vardır. Dolayısıyla toplumun tarihin derinliklerinden süzülüp gelen değerlerin, estetiğin, ideolojilerin, inançların oluşturduğu anlam sistemleri, doğal çevre şartlarının sunduğu imkânlar çerçevesinde bütün maddî kültür unsurlarını şekillendirdiği gibi, mezar taşlarını da şekillendirir. Bu çerçevede, günümüzde daha çok Alevi kültürünün bir görünümü olarak kırsal bölgelerde görülen koçbaşlı mezar taşlarının ve sembollerinin kentleşme sürecindeki, Elazığ Gülmez mezarlığındaki örneği ele alınmıştır. Bu çalışma bir “örnek olay” çalışmasıdır. Bu çalışmada eylemlerin ne anlamda yapıldığının anlaşılabilir olması için hem yüz yüze görüşme yoluyla sözlü veri toplanmış hem de toplanan bu verilerin referans alındığı anlam sistemleriyle ilişkilerini görebilmek için yazılı kaynakların taramasına dayalı karşılaştırma yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kültür ve Göç, Koçbaşlı Mezartaşları, Gül Motifli Mezar, İnanç, Alevilik

Transporting Cultural Meaning: Ramhead Tombstones (Elazığ Gülmez Cemetery Example)

Abstract

Learns the social patterns and information after the human being. Because in all cultures, the human cosmos tries to understand and learn. Therefore, all the values,

* Prof. Dr. Bu makale Geleneksel Türk Mezar Taşları I. Ulusal Sempozyumu’nda (24-26 Mart 2017, Aydın-Kuşadası) bildiri olarak sunulmuştur. Fırat Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ccopuroglu@firat.edu.tr

** TRYJARSKÍ, Edward, *Türkler ve Ölüm*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012, arka kapak.

aesthetics, ideologies, beliefs created by the belief systems undergo a change. This change also affects the tombstones. In this article, ramheaded tombs in Elazığ Gülmez cemetery were investigated. This study is case study and both written and oral sources evaluated together.

Keywords: Culture and migration, ramhead tombstone, rose pattern tombstone, fait, Alavis.

Giriş

İnsan doğar, büyür ve ölür. İnsan bu süreçte sosyal ilişki ve etkileşimlerle başlar. Doğduğu andan itibaren muhatap olduğu bu etkileşimler, içine doğduğu topluluğun yapısına ve kültürüne göre farklılıklar gösterir; o toplumun uygulamalarına göre çok çeşitli başlangıçlar söz konusu olabilir; böylece her çocuk doğduğu toplum yapısına göre farklı uyarıcılarla karşılaşır. Algıladığı her uyarıcıya karşı bir tepki vererek, anlamaya kavramaya çalışır, tekrar edenleri öğrenerek sonuç çıkartır ve tavır geliştirir.

Artık öğrenerek ve bilerek insan olacaktır. Çünkü insan bilerek var olur. İnsanın bu var olma sürecine sosyalleşme diyoruz. İnsan, bu süreçte içine doğduğu toplumun bir bireyi olurken, hem fiziki çevresiyle hem de sosyal kültürel çevresiyle etkileşime gireceği her şeyi, yani kendisini var eden bütün nitelikleri edinir. Böylece insan başlangıçta dünyayı ve varoluşu anlamlandırmak ve yorumlamak dâhil, doğruluğuna kesin olarak inanılan bilgi ve bu bilgilere dayalı yorumlar şeklinde olmak üzere anlam sistemlerini ve onların davranış kalıplarını, ritüelleri öğrenir. Çünkü bütün kültürlerde kâinatı anlama ve açıklamada, meydana gelmiş ve gelecek olayları bir bütün halinde birbirleriyle ilişkilendirmede kullanılan ve doğruluğuna mutlak olarak inanılan bir bilgi sistemi yani kozmoloji vardır. Böylece insan, kendi varlığını kâinatta anlamlı bir konuma yerleştirirken, edindiği kültür içerisinde var olur.

Peter Burke, kültürü “toplumun paylaştığı anlamların, tutumların, değerlerin ve bunların dışı vurulduğu ya da yer aldığı simgesel biçimlerin (gösterilerin, nesnelere) oluşturduğu bütün” olarak tanımlamaktadır.¹ İnsan bu kültürel bütünün hem ürünü, hem de onun gerçekleştirici, taşıyıcı ve aktarıcı, değiştirerek ve yenileştirerek oluşturucu aktörüdür. Böylece, yeni anlam sistemlerinde insan kendini yeniden var edebilmektedir

Kültürel semboller halinde organize olan anlam, norm ve değerler, bu sembol sisteminin öğrenilmesiyle yani kültürel dil vasıtasıyla aktarılarak, sosyal ve fiziki

¹ BURKE, Peter, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, Çev: Göktuğ Aksan, İmge Yayınevi, Nisan 1996, s:11.

çevreyle olan ilişkilerde kullanılır. Doğumla başlayan sosyalleşme sürecinde, içine doğulan kültürün var olagelen değer ve sembolleri aktarılır. Bu sürecin, tekrar tekrar bütün nesiller tarafından yaşanması ise, gelenekleri oluşturur. Kültürün mensupları tarafından paylaşılan ve gelenekler şeklinde somutlaşan anlamlar sistemi, sosyalizasyon mekanizmalarıyla nesilden nesile aktarılarak, karşılaşılabilecek somut durumlara uygulanır.²

Semboller toplumun kültür hafızasında, bireysel zihinlere yansiyarak, kendini devam ettirir ve zamanda veya mekânda meydana gelen değişikliklerde, bireysel hafızalarda kodlanmış olan toplumun kültürel hafızası, bireysel bilinçleri harekete geçirerek kendisini yeni koşullarda yeniden üretir. Burada eğer anlam sisteminde değişme olmuşsa bir yeniden yorumlama yeni anlam sistemi çerçevesinde bir rasyonelleştirme söz konusu olabileceği gibi, değişen çevreye bağlı olarak anlam yeni form ve malzemelerde yeniden üretilebilir.

Ölüm, bireysel bir olgu olmakla birlikte, ölüm olayı etrafında meydana gelen bütün faaliyetler toplumsal karakterlidir. Ölümle ilgili bu faaliyetler de meydana geldiği toplumun kültürüne göre şekillenir. Dolayısıyla toplumun tarihinin derinliklerindsüzülüp gelen değerlerin, estetiğin, ideolojilerin, inançların oluşturduğu anlam sistemleri, doğal çevre şartlarının sunduğu imkânlar çerçevesinde bütün maddi kültür unsurlarını şekillendirdiği gibi, mezar taşlarını da şekillendirir. Ancak ölüme dair, hayatın bittiği ve yeni bir hayatın başladığı inancına dayalı bu şekillendirme, aslında yaşayanların bir etkileşimidir. Yaşayanların kültürün bütün alanlarında olduğu gibi, edindikleri kültürel potansiyeli, dışavurumlarıdır, mesajlarıdır. Onların ölümü ve ölüm sonrasını yorumlamalarıdır. Böylece biz diğer bütün kültür kalıtlarından edindiğimiz gibi, mezar taşlarından da yapıldıkları dönemin ortak sosyal ve kültürel özelliklerini taşıyan, bireysel ve toplumsal mesajlar almaktayızAncak bu mesajlar bize, o mezarlarda yatanlardan değil onları yaptıranlardan gelmektedir. Eğer meftunlar, mezarlarını ölmeden önce yaptırmışlarsa veya vasiyet etmişlerse, sonuçta verilen mesaj yine dirilerden aynı kültürün anlam sistemi çerçevesinde gelmektedir. Farklı zamanlardan ve mekânlardan gelse de bu mesajlar insanlararası etkileşim

² ÇOPUROĞLU, Cemalettin, ÇETİN, Beyzade Nadir, Eski Türk İnançlarının Anadolu'da Farklı Tanımlanan İki Kimlikteki Görünümleri, Sosyoloji Konferansları Dergisi, 43: 81-112, 2011. S: 83. ; ASSMAN, Jan, Kültürel Bellek, Çev: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001. S: 26.

oluştururlar. Fakat bu mesajlar, eğer kültürün yaşayanları varsa veya o kültürle herhangi bir şekilde bağ kurabiliyorsa anlamlıdır.

Bu çerçevede, günümüzde daha çok Alevi kültürünün bir görünümü olarak kırsal bölgelerde görülen koçbaşı mezar taşlarının ve sembollerinin kentleşme sürecindeki görünümü Elazığ Gülmez mezarlığındaki örneği ele alınmıştır.

Bu çalışma bir “örnek olay” çalışmasıdır. Bu çalışmada eylemlerin ne anlamda yapıldığının anlaşılabilir olması için hem yüz yüze görüşme yoluyla sözlü veri toplanmış hem de toplanan bu verilerin referans alındığı anlam sistemleriyle ilişkilerini görebilmek için yazılı kaynakların taramasına dayalı karşılaştırma yapılmıştır. Birinci kaynak kişi ile bir kez 23.02.2017 Perşembe saat 14.00’te, ikinci kaynak -kişi aynı zamanda mezarları yaptıran kişi- ile ilk olarak 02.03.2017 Perşembe günü saat 12.30’da, ikinci olarak da 22.03.2017 Çarşamba günü saat 14.00’te görüşülmüştür. Daha sonra her iki kaynak kişiyle de zaman zaman telefon görüşmesi yapılmıştır. Birinci kaynak kişi ile genel olarak anlam dünyalarındaki hem Aleviliğe ilişkin, hem de Tunceli’ye ilişkin doğrudan sözlü bilgiler elde etmek amacıyla görüşülmüştür. İkinci kaynak kişi ile görüşme nedeni ise, örnek olayımızı teşkil eden mezarları yaptıran olması nedeniyle bu tutum ve tavır alışın anlam dünyasındaki karşılığını doğrudan sözlü ifadelerle dayalı veriler olarak elde etmek amacıyla.

Öncelikle bu mezarlarda defnedilmiş olan canlara Allah’tan rahmet dileriz. Örneğimizi Elazığ Gülmez Mezarlığı’nda bulunan, bir koçbaşı erkek ve onun hemen yanında gül başlıklı iki bayan mezarı teşkil etmektedir. Gül motifi geleneksel olarak Türk ve İslam kültüründe yoğun olarak görülen bir motif olarak günümüzde de hala çeşitli yansımalarla mezarların yan yüzlerine veya baş veya ayak taşlarının gövdelerine işlenmektedir. Ancak buradaki örneğimizde baş taşının üzerinde tepelik olarak yer aldığını görüyoruz. Aynı şekilde koçbaşı mezarda da “koçbaşı”, baş taşının üzerinde koçbaşı başlık olarak, kaide üzerinde bir büst gibi yer almaktadır. Arkadan bakıldığında ise kaideyle baş kısım bir bütün halinde ve yanlardan boynuz kabartmaları çıkmaktadır; böylece baş taşı arkadan bakıldığında bir bütün olarak koç silueti vermektedir. Bayan mezar baş taşlarının arka yüzünde birer “Zülfikar” kabartması yer almaktadır. Bu üç mezar da aynı platform zemin üzerinde yan yana yer almaktadır. Mezarların arasında altı boş yanları kapalı taştan bir oturak, onun hemen önünde ortası toprak doldurulmuş bir çiçeklik, mezarların hemen başuçlarında birer tane mum yakmak üzere içi oyulmuş birer taştan mumluk bulunmaktadır.

Fotoğraf 1: Gülmez Mezarlığı'nda koçbaşı mezar taşı. Mezar taşında ölüm tarihi 2012 yazıyor.

Mezarların gövde kısımlarında ise, erkek mezarında yanlar taş plakalarla çerçevelenmiş, baş kısmından ayakucuna doğru hafif bir eğimle alçalıyor, üzeri açık. Bayanların mezarları ise düz dikdörtgen prizma sanduka şeklinde yapılmış. Bu mezarlarda bir erkek, eşi ve eşinin ablası defnedilmiştir. Aile 1957 yılında Tunceli, Nazimiye, Ramazan (Ramadan) köyünden Elazığ'a göç etmiştir.

Bölgede daha çok, Tunceli yöresinde görülen koçbaşlımezar taşlarının, balkanlardan Asya'nın nerdeyse tamamına kadar olan geniş bir bölgede görüldüğü bilinmektedir. Ancak, öncelikle örneğimizi teşkil eden mezarların sahibi olan ailenin, Tunceli'nin (Dersim) Nazimiye ilçesi Ramazan Köyünden göç etmiş olmasından dolayı, her ne kadar örneğimizi teşkil eden mezarlar Elazığ'da bulunsa da, Tunceli bölgesiyle olan kozmogonik bütünlüğe ilişkin bazı örnekleri görmek gerekiyor. Çünkü bu bütünlük sadece koçbaşlı mezarlara dayanmıyor; kökleri Türk tarihinin derinliklerine inen aynı anlam sisteminin bölgede ölüm ve mezarla ilgili tezahürü olarak gerçekleşmektedir.

Bu bakımdan konuyu üç temel çerçevede ele alacağız. Birincisi Türklerin inanç sistemleri ve Tunceli'den bazı örneklendirmeler, ikincisi bu inanç kültürünün Tunceli'ye taşınması süreci ve üçüncüsü Gülmez Mezarlığı örneği şeklinde olacaktır.

Fotoğraf 2: Mezarların baş ucundan görünümü.

Anlam Sistemleri; İnanç – Kozmogoni

Türklerdeki inanç sistemini, birbiriyle ilişkili çeşitli kültürler, onlara ilişkin ritüeller, bütün bunları bazen bütünleştirilmiş şekilde bazen de eklektik bir şekilde bağladıkları bir yaratan ve yaratılış inancının oluşturduğu, varlığı ve varoluşu içeren bir anlam sistemi olarak ifade edebiliriz. Bütün inanç sistemlerinde olduğu gibi Türk kozmogonisinde de sistem, yaratılış ve onun sürekliliği esası üzerine kurulmuştur. Çünkü ölüm bir yok oluş değil, yerine göre bir dönüşüm, yerine göre bir zaman ve mekân (evren) değişimi ya da yeniden yaratılana kadar geçici süre bir uzaklaşmadır; özellikle ruhun göğe yükselmesi temel bir inançtır. Bu bakımdan öldü yerine uçtu, uçmağa (cennete) vardı gibi benzeri ifadeler geçmiş dönem kaynaklarında geçtiği gibi, günümüz halk ağzında yaygın olarak mevcuttur.

“W.Eberhard tarafından ifade edildiği şekliyle, ön-Türkler olarak ifade edilen Çu’larda (MÖ 1059-249) ilk olarak görülen ve daha sonra Hunlarda ve Göktürklerde görülen gök ve yeryüzü (yer-su) nün kâinatın bütün tezahürlerini temsil ettiği birbirine zıt fakat birbirini tamamlayan iki nefesten oluşmuş bir evren anlayışı, Türklerin en eski, belki de öz kozmolojisiydi. Kâinatın çeşitli tezahürlerini, mekân ve zaman içinde tüm evreni kapsayan bir düzen olarak açıklama girişimi olarak tanımlanan ve Evrenselcilik olarak adlandırılan bu kozmoloji merkezî devlet dini mahiyetindeydi. Böylece, Gök tanrının hükümdarın atası sayılmasıyla, merkezî devlet dini kozmolojik bir açıklama bulmaktaydı. Hunlarda olduğu gibi, Kök Türk kağanları da "*Terigri-teg, tengride kut bulmış*" yani 'göksel hükümdarlar' olarak kabul

ediliyordu”³. Kâinata ilişkin bu düzen kurma, aynı zamanda toplum düzenine de yansiyarak kaynağını ve meşruiyetini Tanrı’dan alan bir sosyal yapı oluşturmaktadır.

İnsanlar, yaşanan coğrafyadaki doğal şartlar, diğer topluluklarla mücadeleler ve hayatın zorluklarına karşı kendilerine yardımcı olabilecek daha pratik inanmalar geliştirerek çeşitli kültürler oluşturup, aynı zamanda bunları soyut anlam sistemiyle sentezleyerek bunlara ilahi bir kutsallık kazandırmaktadırlar. Böylece sihri ya da doğaüstü gücü olduğuna inanılan canlı yada cansız varlıklar inanç sistemlerinin parçası haline gelmektedir. “Modern araştırmalar, Gök Tanrı kültürünün, toprakla ilgisi bulunmadığı için göçebe, avcı ve çoban toplumlarda mevcut olabileceğini, dolayısıyla bu kültürün kaynağının Asya bozkırlarında aranması gerektiğini göstermektedir.”⁴ Çok fazla ayrıntıya girmeden ifade edersek; belli bir çerçevede farklı dinlerden de etkilenmiş olmakla birlikte, Türklerin İslamiyet’ten önceki genel olarak yaygın ve baskın inanç kültürü, Gök Tanrı inancı temelinde oluşan bir anlam sistemine dayanmaktadır. “Theophylacte Simocatt adlı bir Bizans tarihçisinin bu husustaki tespiti şöyledir: “Türkler toprağı, suyu, ateşi ve havayı kutsal sayarlar ve onlara saygı gösterirler. Bununla birlikte gökyüzü ile yeri yaratan tek bir tanrıdan başka bir şeye tapmazlar. Ona, atlar, sığırlar ve koyunlar kurban ederler”. Bunun gibi farklı coğrafyalarda ve birbirinden habersiz yaşamış birçok tarihçi, Eski Türk dinî inancının tek tanrılı bir inanç sistemi olduğunu belirtmişlerdir.”⁵ “Hemen bütün Orta Asya Türk toplumlarında çok köklü bir inanç olması sebebiyle, Gök tanrı kültürünün etkisi, İslam sonrası dönemde dahi kendini göstermiştir”⁶ Bu inanç çerçevesinde oluşan ölüme ve mezara ilişkin uygulamalar, zaman içerisinde çok farklı şekillerde olabilmektedir. Bunların ölümlerin yakılması, vahşi hayvanlara veya kuşlara terkedilmesi, yüksek yerlere asılması, mumyalanması, eşyalarıyla, insan veya hayvan kurbanlarla gömülmesi, at, koç, koyun, balbal gibi mezar taşları yapılması, hayat ağacı, gül, güneş gibi çeşitli simgelerin mezar üzerine veya taşlarına işlenmesi gibi çok farklı uygulamalar şeklinde olduğunu pek çok kaynakta görebilmekteyiz.⁷

Gök Tanrı inancı ve Kamlık kültürleri üzerine Budizm ve Maniheizm’in de etkileriyle oluşan Orta Asya Türk kültürünün bu uygulamalarının İslamiyet’le birlikte değişerek ve İslamlaştırılmış yorumlarla sembolik formlara dönüştürülerek uygulanmaya devam edildiğini söyleyebiliriz. “Hunlarda ve Asya’daki Türk

³ ESİN, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s:19-20.

⁴ OCAK, Ahmet Yaşar. *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s:3.

⁵ İLTAR, Gazanfer, *Eski Türklerde Mezar Kültürleri ve Günümüze Yansımaları*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 27, 2003, s:7.

⁶ OCAK, age., s:4.

⁷ ESİN (2001), ÇAY (1983), İNAN (1976), İGİT (2012), OCAK (2015), TOKSOY (2008)

topluluklarında görülen mezara, ölü yanına kılıç-hançer koyma geleneğinin bir nedeni belki de ölenin, ölüm nedenini belirtmek içindi. Bu gelenek zamanla kılıç ve hançer motifi biçiminde mezar taşlarına işlenerek mezardaki yatanın ölüm nedenini veya asaletini öne çıkarma şekline dönüşmüş olmalıdır⁸ Aslında bu tip nesnelerin ölünün yanına konulurken, sonraları bundan neden vazgeçilerek mezar taşlarına işlenmeye başlandığını, İslamiyet’le birlikte mezarlara eşya koymanın yasaklanmasından dolayı, eskiden mezarlara konan kılıç, ok, yay ve özel bazı eşyaların, mezar taşlarında sembolleştirilerek yansıtılmasıyla anlamın devam ettirilmesi olarak ifade edebiliriz. Özellikle balbal figürü, ok, yay, kılıç, ya da çeşitli eşyaların, tengri damgası, güneş, ay, hayat ağacı, lale, gül, kazayağı, boynuz gibi simgelerin mezar taşlarına işlendiğini görüyoruz. Ancak yine de, özellikle balbal ve koç heykelli mezar taşlarının pek çok bölgede devam ettiğini çeşitli örneklerde görebiliyoruz. Bunların en yoğun olarak ve geç tarihlere kadar (1962) görüldüğü yer ise Tunceli ve civarıdır.

Fotoğraf 3: 1962 Tarihli Koç Heykel Mezar Taşı. Kaynak: Mustafa Aksoy⁹

Kültürel Anlamların Göçü

Hopper (2007), kültürel küreselleşmenin gelişimi ve kökenlerinin araştırılması için:

- 1- premodern (1500 öncesi),
- 2- modern (1500-1945) ve
- 3- çağdaş küreselleşme aşaması (1945’den itibaren) olarak üç dönem belirlemiştir.¹⁰

⁸ BERKLİ, Yunus, Mezartaşlarında Görülen Kılıç, Hançer, Ok-Yay ve Bayrak Motiflerinin Sembolik Anlamları, EKEV Akademi Dergisi, Sayı:31 (Bahar), s.67-80, 2007, s: 73.

⁹ AKSOY, Mustafa, *TUNCELİ’de Koç-Koyun Heykelleri, Balballar ve Bunların Tarihi Kaynakları*, Türkiye Yeni Ufuklar Dergisi, Sayı 17, s,11-14, Nisan Mayıs Haziran 2013. S:10.

Buna ilişkin olarak küreselleşemeye katkıda bulunan dört etken durum belirlemiştir. Bu etken durumları ise:

- erken insan göçü
- dünya dinlerinin ortaya çıkışı
- erkenemperyal sistemler
- bölge-aşırı/ötesi ticaret ağlarının gelişmesi olarak belirtmektedir.

Büyüyen ve karmaşıklaşan toplumların ihtiyaçlarını karşılamak ve güvensiz ortamlardan uzaklaşarak hayatta kalabilmek, inanç veya çeşitli nedenlerden gördükleri baskılar, yeni dinlerin ortaya çıkması ve yayılması, imparatorlukların kurulması ve ipek yolu gibi uzun mesafe ticaret yollarını ve ticaret ekonomisinin gelişerek kültürel etkileşimleri artırması; hem toplumların küre boyunca hareketlenmelerine, hem de bir yandan yarı tarım toplumlarına evirilmelerine yol açmıştır.¹¹

Yukarıda belirttiğimiz gibi kültürün taşıyıcısı insandır, dolayısıyla insanlar göç ettiği zaman sadece nüfusun yer değiştirmesi değildir söz konusu olan, aynı zamanda o nüfusu oluşturan topluluğun kültürü de yer değiştirir. İnsanlar gittikleri yere kültürlerini de götürürler. Taşındıkları kültürle gittikleri yeri etkileyebilir ve etkilenebilirler. Böylece, göç sonucunda kültürel ilişkiler kurularak karşılıklı etkileşimler meydana gelir, fakat göçün yoğunluğu, sürekliliği ve göçle gelen toplulukların güç ve baskınlığı gelenlerin kültürlerini devam ettirmelerini sağlar. Bazı değişikliklere rağmen özünü muhafaza ederek yeni bir yorum ve form kazanır. Böylece arkalarında bıraktıkları coğrafyadaki yer adlarını, kutsal yerlerini, onların hikâyelerini yeni coğrafyaya taşırlar, kültürü yeniden üreterek yeni bir vatan inşa ederler. Artık sonraki nesiller sadece yeni vatanın evlatları olarak yetişirler. Çünkü onların anlam dünyası artık burasıdır.

İmparatorluklar, buldukları coğrafyalara sıkışmış olan nüfusların önünde geniş hareket alanları açarak onlara göç imkânı yaratmış, bir yandan da bu göç hareketleri domino etkisi yaparak, daha önce göç eden grupların üzerinde baskı oluşturarak, daha ilerilere hareketlenmesine yol açmıştır. “M.Ö. 2000’lerde başlayıp, M.Ö. 7. yy’a kadar Yenisey-Altay bozkır kuşağında geçen süreçte ön-Türkler olarak adlandırılan bir göçer-yerleşik kültürün oluştuğu, daha sonra, M.Ö. 3. yy’da Hun’ların Çin’i ele geçirerek Türklerle bağlantılı ilk oluşum gerçekleşmiştir. M.S. 4.yy’a kadar Asya’dan Avrupa içlerine kadar yayılan Hunların oluşturduğu baskıyla kavimler göçü başlamış ve Türk dilli halkların bu coğrafyaya yayıldığı görülmüştür. Daha sonra

¹⁰ HOPPER, Paul, *Understanding Cultural Globalization*, Polity Press, Cambridge, 2007, s: 13.

¹¹ Aynı eser, s: 13-19

da 6. yy'da Türk adıyla ilk devlet Gök Türkler kurulmuştur"¹² Bunları takip eden Uygur, Selçuklu, Karahanlı, Gazneli, Avar, İlhanlı devletleri çok geniş bir alanda kültürün yayılmasına yol açan bir göç hareketi oluşturmuşlardır. Böylece Kara Denizin kuzeyinden Avarlar ve Hunlar Orta Avrupa, Fransa, İtalya hatta bir kısmı İberik yarımadasına; Uzlar, Peçenekler, Macarlar ve Bulgarlar ağırlıkla balkanlara kadar gitmişlerdir. Bir yandan da özellikle çeşitli oğuz boyları ve kolları yoğun bir şekilde batıya göç etmeye başlamışlardır. Bin yılı aşkın bir süre devam eden bu göç hareketi Asya ve Avrupa'nın tamamı ve Kuzey Afrika'yı etkileyerek, Hopper'ın belirlediği modern öncesi dönemi belirgin bir şekilde yansıtmaktadır.

Bu göç fırsatlarını sadece o devletleri kuranlar değil, diğer birçok Türk topluluğu da kullanmıştır. 24 Oğuz boyundan birisi olan Bayındırlılarda, bazı görüşlere göre Selçuklularla bazı görüşlere göre de İlhanlılarla birlikte batıya geldiler.¹³ Bir süre bölgede hâkim olan Bayındırlıların zayıflaması ve Timur'un Anadolu'ya gelişiyle birlikte, meydana gelen olaylar, büyük bir Türk boyu olan Bayındırlıların büyük ölçüde Kara Yülük Osman Bey'in etrafında toplanmalarına sebep olmuştur. Böylece Akkoyunlu Devletinin kuruluş süreci başlamıştır.¹⁴ Bölgede geniş bir coğrafyada hâkimiyet kuran Akkoyunlular, önce Diyarbakır, sonra Tebriz merkezli olmak üzere, Kafkaslardan Umman Denizine, Horasan'dan Diyarbakır'a, Erzincan'dan Halep'e kadar olan bir coğrafyada hüküm sürmüşlerdir. Ancak Bayındırlılar döneminde de, Timur döneminde de, Devlet kurdukları dönem ve sonrasında da Dersim, Mazgirt ve civarı Akkoyunlular için önemli olmuş, daima bir sığınma bölgesi olarak zor zamanlarında Alevi Türkmen aşiretleri bu bölgeye yerleşmiştir.

“...Coğrafi özelliğinden dolayı Dersim, tarih boyunca ya zulümden ya da meşru otoriteden kaçanların sığındığı bir sığınak özelliği taşımıştır. Örneğin: 1212 tarihli Moğol saldırılarından kurtulmak için Erzincan, Erzurum, Palu havalisinin ovalarında ve dağ eteklerinde yasayan pek çok aşiret, yine XII. yüzyıldaki Moğol hareketinin önünden kaçan aşiretler, İlhanlı döneminde bu devletin baskından kaçan aşiretler, 1387 yılında doğu illerine Timur akınlarının başlaması üzerine birçok Türk boyu ve Akkoyunlu aşireti, 1473 yılında Akkoyunluların Osmanlı'ya mağlubiyeti üzerine Akkoyunlular ve onlara destek verenler, Yavuz tarafından Sah İsmail'e destek verdiği için cezalandırılanların pek çoğu, Dersim'in içinde ordu yürütmenin neredeyse

¹² BİLİCİ, Z. Kenan, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anadolu ve Öncesi Türk Kültür Ve Sanatı İslâmiyetin Kabulünden Önce Türk Sanatı*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009, s: 2.

¹³ TOKSOY, Ahmet, *Kitab-ıDiyarbakriyye'de Bayındırlılar (Kara Yuluk Osman Bey'e Kadar)*, TurkishStudies International PeriodicalForTheLanguages, LiteratureAndHistoryOf TurkishOrTurkic Volume 3/4 Summer 2008, s: 1-2.

¹⁴ a.e., s: 11-12.

imkânsız olduğu bu coğrafyasına sığınmışlardır.”¹⁵ Osmanlı devletinin iç bölgesinde kalması nedeniyle olsa gerek, yüzlerce yıl bölge ile çok fazla ilgilenilmemiş, düzen altına alınmaya, vergi toplanmaya çalışılsa da, yeterince başarılı olunamamış, “Aşiretlerin Dersim’e gelmesi bu yöredeki nüfusun artmasına sebep olmuştur. Daha önce 13. asırda yöreye yerleşmiş bulunan diğer Türkmen aşiretleriyle de kaynaşmışlardır. Dersim’in dağlarına yerleşen bu aşiretler, gerek mezhep çekişmesi gerekse coğrafyadan aldıkları güçle, asırlarca Osmanlı yönetimine asker ve vergi verme konusunda diremişlerdir. Bu yöreye yerleşen aşiretlerin büyük çoğunluğu idareye muhalif kişilerden oluştuğu içindir ki, devlet de asırlar boyu burayı kendi haline bırakmıştır.”¹⁶ “Harput valisi ve Anadolu Ordusu komutanı tarafından 14 Ekim 1851 tarihinde gönderilen arzda “...üç-dört yüz seneden beru içlerine hükümet girmemiş ve kendüleri dahi dağ ve ormanlarda gezerek...” ifadesi, Osmanlı Devleti’nin bu bölgeyi uzun yıllar ihmal ettiğinin önemli bir delilidir”¹⁷

Bütün bu süreçlerin, göçlerin, yerleşmelerin konumuz açısından önemi, bu nüfus yığılmasının oluşturduğu kültür ortamıdır; bu ortamın içeriğini oluşturan anlam sistemidir. Değişmeye yol açabilecek etkileşimlere büyük ölçüde kapalı bir yapının oluşması, kültürel sürekliliğin büyük ölçüde orijinal formlarıyla devam etmesine yol açmıştır. Bunu Doğan Kuban (1993) *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri* isimli eserinde bu sürekliliği kendi çalışmasıyla ilgili olarak vurgulamaktadır: “*Anadolu’ya doğru bir insan ve kültür akımının sanatsal verilerini konu aldım. Böylece bir yandan değişmeyi etkileyen parametreleri doğru saptarken, öte yandan bu günkü Türkiye’ye kadar uzanabilmiş süreklilikleri bulup çıkarmak gerekmektedir. Bizim için başta gelen süreklilik kendini Türk sayan bir toplumun kendine özgü diliyle bir düşünce yapısını ve herhalde duyarlılıklarını, analizini kesin olarak yapamamış olsak bile, bu güne kadar iletebilmiş olmasıdır.*”¹⁸ Bu sürekliliğin Tunceli yöresinde hala devam ettiğini söyleyebiliriz. Burada elbette ki bu günkü veya geçmiş Orta Asya Türk kültürü ile bir aynılık iddia edilmemektedir. Fakat on bin kilometre ötede ve 1500 yıl 3000 yıl geçmişteki mezar taşları ve balballar ile Anadolu’da ve Tunceli’dekiler arasındaki sürekliliği oluşturan ilişkiyi bu mesafenin her kilometresinde ve zamanın her döneminde ve özellikle bu güne kadar süre gelmiş olmasını görmezsek, bu kültürün

¹⁵ KOÇLAR, Bekir, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Dersim’de Yönetim Sorunu, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2, Sayfa: 261-273, ELAZIĞ-2011, s: 2-3.

¹⁶ TAŞ, Kibar, Tunceli/Dersim’in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve Osmanlı’nın XVI. Asırdan İtibaren Sınırları İçindeki Kızılbaşlara Karşı Tutumu ve Bunun Dersim’e Etkisi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* s:79-107, 2015, s 96.

¹⁷ YILMAZÇELİK, İbrahim, Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar, (1875-1918), (OTAM, Sayı: 28, s:163-214, 2010, s: 168.

¹⁸ KUBAN, Doğan, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri Anadolu’dan Önce Türklerin Sanat Ortaklıkları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s: 16.

kökleriyle olan bağı koparsa, aynı kültür üzerine elbette ki bir başka kimlik inşa edilir. Belki Türkmenler arasında egemenlik meşruiyeti sağlamak amacıyla yapılmış da olsa, Uzun Hasan Bey'in Ebu Bekir Tahrani'ye yazdırdığı, Ak Koyunlu kaynağı *Kitab-ı Diyarbekriyye*'deailenin elli dördüncü sıradaki atasının, Oğuz Kağan'a dayandırılması, bu bağın önemini ve sürekliliğini göstermektedir.¹⁹ Aynı durumu Osmanlı Silsilenamelerinde görmekte mümkündür.

Gülmez Mezarlığı (Elazığ) Koç Başlı ve Gül Tepelikli Mezar Taşları

Söz konusu olan Koç Başlı mezarlar olunca akla doğrudan Akkoyunlular gelmektedir. Örneğimizi teşkil eden ailenin özellikle Tunceli kökenli olması bu konuyu ele almayı gerektirmektedir. Çünkü Ş.Y. beyin babası mezarının köklerine, kökenlerine uygun olmasını isterken, Ş.Y. da babamın meşrebi böyleydi, bende böyle yaptım” demektedir. Şu halde bu örneğe kaynaklık eden Tuncel (Dersim) ve özelde de Nazimiye civarının anlam dünyasını ve kaynaklarını ele almak gerekmektedir.

Koç başlı mezar taşları ve gül motifi hakkında bilgisine başvurduğumuz birinci kaynak kişi C.Y., konuyu şu şekilde ifade etmiştir: “ *Bizim Alevi inancında, mezarları böyle çok lüks, şatafatlı yapmak kesinlikle yasaktır. Ne için yasaktır? Biz şuna inanırız; İslam coğrafyasında yaşayan topluluklar olarak, nedir bizim İslam inancımız: insanoğlu topraktan gelmiş toprağa gider, onun için kişi öldükten sonra, çok böyle, biz “budallah” deriz, böyle parayla, pulla, şehvetle ilgisi olmayan bir kişi, çok düzgün, sade ve sadece kendini Allah yolunda adanmış insanlara “budallah” deriz. Bunlara sembolize edilecek şeyler konulabilir. Nedir? Hz.Ali'nin kılıcı, nedir? O yörede bir türbenin şemasıdır, ya da o yörenin çok güzel sembolize eden, ters lale var ya, çok bulunmaz o tür bitkilerden kendisine has bir şey kullanabilirler, kabartma olarak taştan. Gül tabi onu da ekliyorum.*”

Koç başlı mezarlar hakkında ise : “ *İşte koç başları Ak Koyunlulardan geliyor. Yani Ak Koyun soyundan geldiklerini, o koyun başlarının, koç başlarının mezarlarında bulunmasının en büyük nedenlerinden biri bu. Bir diğer şeyde tabi Artuklular var bizim orda yaşamış, Selçuklular var bizim orda yaşamış, Osmanlılar gibi.Bu gün, Cumhuriyet tarihinden sonrada bizim Dersim bölgesine Tunceli'ye yerleşen, yerleşik halk kitlesinden halen o Türkmen boyluları bu mezar konusunda çok hassaslar, mutlaka ya koçbaşlarını korlar ya da silah ya da at, bu da Türkmenlik boyutlarından esinlendiklerini gösterir. Böyle bir yapı halen Dersim Bölgesinde mevcut, devam ediyor.* “ (K1) Emel Esin Türk Kozmolojisine Giriş adlı kitabında buna ilişkin olarak “Ötügen çevresinde milattan önceki binyıldan kalma alp mezarlarındaysa, madeni ayna ve içki boynuzu kadehi, kemere asılı silahlarla birlikte, bazen resmedilmiştir. Bu mezarlarda görülen geyik, at ve yaban domuzu resimlerinin kurbanları resmettiği

¹⁹ TOKSOY, age., s: 2.

sonucuna. Kök Türk dönemi mezarlarından birindeki kitabeye dayanarak vardığını” ifade etmektedir.²⁰

“Gül ya da lale gibi şeylerde bayanı sembolize ettiği gibi, aynı zamanda çok iyi bir nitelikte, insani değeri yüksek bir kalitede insan olduğunu gösteriyor. Tabii bunlar özellikle bu yönüyle kullanılıyor, bu yörede”(K1). Aksoy’da, Kazakistan ve Kırgızistan’da mezarlarda yaptığı araştırmalarda, koç başlarının sıkça görüldüğünü ve bunların; cesur-batır, önemli mevki sahibi olmayan birinin ve kadınların mezarlarında görülmediğini, Kazak ve Kırgız kadın mezarlarında koç başının aslının nadir de olsa görülmekle beraber koç – koyun heykeline rastlayamadığını, fakat koç başı damgalarının çok yaygın olarak görüldüğünü belirtmiştir.²¹

Fotoğraf 4: Gülmez Mezarlığı’ndaki koç başlı mezar taşının önden görünüm.

Aynı kaynağımız C.Y. devamla, bu mezar taşlarının yakın dönemlere kadar devam ettirilmesini ise şöyle açıklamaktadır: “Ama niye bunu sembolize ederek günümüze getirmişler, çünkü o dönemde ciddi bir baskı altındalarmış, kolay kolay kendilerini kabullendiremiyorlar. Ya ben Akkoyunluyum Türküm diyor, hayır, ... Onun için o kabileler kendi soyunu kendi tarihini kaybetmesin diye o bölgeye geldiği zaman burda falan kişiler yaşıyor diye birbirine, aynı zamanda bir parola birbiriyle iletişime geçmesi, birbirine sahip çıkması duygularıyla yapmışlardır. Ama günümüzde artık bunlar çok fazla yok...Bazı yerlerde Ermeni mezarları da var. Bu doğrudur, ama Ermeni mezarları bellidir, onların kible yönü de bellidir. Onlarda da bazı figürler var ama koç başı Ermenilerde hiç olmaz. Türkmen boyları yapmıştır. Orta Asya’dan geldikleri için, o kabileler halinde, biz burada yaşıyoruz, bu halk da burada, tarihlerini, izlerini sembollerini kaybetmesinler diye o devam ettirilmiş. ... Daha doğrusu şöyle diyeyim; bizim Hozat’ın kuzeyinde ikinci girişteki köyde 1960 tarihli

²⁰ ESİN, age., s: 125.

²¹ AKSOY, Mustafa, Kazakistan’da Koç - Koyun Heykelli Mezar Taşları, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Şubat 2012, s: 31.

koçbaşları duruyor. Bir kısmını asker kırdı yıktı, ama hala yıkık da olsa duruyorlar. Ama 1960'lardan sonra kesilmiş."

Örneğimizi teşkil eden mezarları yaptıran ikinci kaynak kişi Ş.Y' a mezarların neden böyle yapıldığı sorulduğunda da; *"Koç taşlı mezartaşları erkeklerde özellikle toplumda yer ve statü edinmiş ama o özellikleri taşıyan beylerin veya değerli bulunan erkeklerin mezarı öyle yapılmış. Değerli bulunan, değerli kılınan yani bu sıfatı hak eden... Herkesin mezarı bu şekilde olmuyor. Ben böyle gördüm ve dedim ki benim babam da böyle biriydi, hem yiğitti hem mertti hem de dürüsttü, Sesi de gür ve tok çıkardı, koç gibiydi, geldiği meşrepte mezhepte bu, böyle olsun dedim."*

"Özellikle inancımızın gereği hocam, yani, niye biz şeye inanırız, büyüklerimize, geleneğimize, yolumuza, şöyle diyelim; Ali! Koç yiğitliğini Hz. Ali'den alır. Koç insanın yüzünerdir, arkasına konuşmaz, dürüsttür, samimi ve içtendir. Ne varsa iyide de kötude de insanın yüzünerdir. Bu bir erkeğin doğasında olması gereken inancında olması gereken bir şeydir ve Hz.Ali de böyledir. Dostuna da, düşmanına da, yüzünerdir, arkasına değildir, olmamıştır." (K2)

"Biz buna inandığımız için, babamı da böyle gördüğüm için; babam dobra dürüst bir adamdı. Kızsaydı da komşusuna, çocuğuna yüzüneydi, ama asla kin tutmazdı, nefret etmezdi kimseden. Ertesi gün eskisinden daha cömert, daha üretken, daha böyle paylaşımcı olurdu... Ben de dedim babam en azından, olsa olsa mezar taşı bu olur hem de geldiğimiz yere ait oluruz." (K2) şeklinde açıklamıştır.

Neden bilinen şekilde bir koç yada gül motifli değil de, bu şekilde bir düzenlemeyle yaptırdığını ise; *"... bir resim öğretmeni arkadaşına söyledim. Böyle böyle, benim bir mezar taşı projem var. Sağ olsun o yazdı çizdi de, ben Elazığ'da bunu yapacak kimse yok, özellikle taşının Ahlat taşı olmasını istedim"*.(K2) Çizimin yapılandan biraz daha farklı olduğunu belirterek, ustaların çizimi tam olarak yapamadıklarını belirtmiş ve *"işte bizim şu andaki yaptırdığımız ustaların teknoloji ve sanat anlayışı bu kadara el veriyor. Daha sanatsal olmasını isterdim."*(K2) ifadeleriyle açıklamıştır.

"Ben özellikle babamı daha yiğit ve mert bulduğum için öyle seçtim; biz de koç başının hikâyesi şeydir hocam, bu taa 400 yıl 500 yıl öncesi mezarlarda görülür Anadolu'da, özellikle Akkoyunlularda ve Karamanlarda, taa Konya'dan başlar Karaman'dan başlar, Kars'a kadar gelir bu koç başı mezar taşı motifleri. Bi de koçun kendisinin bütün olduğu mezar taşları var". (K2)...*"inancımızın ya da geldiğimiz beslendiğimiz kaynağın şeyi olarak hayat ağacı ve güneş motifleri (de) vardır."*

"Bu topraklarda bin yıldır var olan bir geleneği yada bir zenginliği, kültürel zenginliği yani, kaybolmaması adına, dedim böyle bir şeyi yapalım, desinler yüz yıl sonrada bin yıl sonrada – ahlat taşını seçmemizin sebebi o, çağa direnen ötede Selçuklu mezarlarında olan, zamana karşı ayakta kalabilen bir taş olmasından dolayı

- aradan bir yüz yılda geçse bin yılda geçse, bu topraklarda böyle insanlar, böyle kişiler yaşamış varmış diye geleceğe bir nişan bir iz bırakmak. “ (K2)

İslâm öncesi Türklerin kültürü hakkında yaptığı özellikle Çince kaynaklara dayalı araştırmalarıyla birinci el kaynaklara dayalı bilgiler aktaran Emel Esin, Türklerdeki hayvan motifleri yanında koç motifiyle ilgili şunları ifade ederek: “Zoomorfik motiflerden, oturmuş koç heykelleri de Siwet-ulan ve Moğolistan’daki Gök-Türk muhitine has görünmektedir. Bunların bilhassa mezarlarda bulunması, henüz daha anlaşılmamış bir mânâifâde etmiş olsa gerek. Tabgaç mezar taşındaki koçbaşı ejder tasvirini de bu münasebet ile hatırlıyoruz. Siwet-ulan üslubunda, bir çift karşılıklı koç heykeli Kül Tigin külliyesinde, yazılı taşın bulunduğu avlunun girişinde durmakta idi. Bu koç heykelleri, Türk mezarlarının bir hususiyeti olarak, Türklerin göç ettiği yollar boyunca dizilmiş ve Mangışlak’dan geçerek Anadolu’ya kadar” uzandığı bilgisini vermektedir.”²² Burada töz ve totem kavramları çerçevesinde Ş.Y. beyin sözlerini değerlendirsek, köken, menşe ve kök anlamında bir yaklaşım görülse bile bu yaklaşım bir totem bağlamında değil, bir kültürel kimliğin vurgulandığı sembol şeklinde yorumlanmaya daha uygundur ki bunu kendisi de belirtiyor.

Bu çerçevede bu mezarların sadece nostaljik, duygusal bir düşünceyle değil bilinçli bir tavır alışın sonucunda yapıldığını ifade etmektedir: “Tabi tabi, kendi kimliği ve kişiliğiyle buluşması. Öyle diyelim. Babamız öyle biri olmasaydı yapmazdım yani. Ama babam öyleydi. Tanıyan herkese sormuşumdur, öyle kanaat getirmişimdir. (K2)

“Deminde söyledim ya hocam, anamızın babamızın hem toplumsal yaşamda hem bizim köyde, ama ben böyle bir fikri abilerime de söyledim, büyüklerimize söyledim, kendi başıma yapmış değilim. Sen bilirsin dediler, uygundur dediler, yaptırabildiğin kadar yaptır dediler, Mesajımıza da ulaştık aslında bir de şöyle bir şey var... Zaten benim amacım deyinca benim aslında vurgulamak istediğim şey şuydu; bu topraklarda bu kültür ve bu insanlar var. Reddiyeyle olmaz. He var ya kültürel kimlik, biz varız, böyle varız. Sizden ricam dışarda olan kim olursa olsun bizi bizim gördüğümüz gözle görün, bizi kendi gözünüzle görmeyin.” (K2)

Annesinin ve teyzesinin mezarlarını neden gül tepelikli mezar taşı şeklinde yaptırdığını ve arka taraflarında Zülfikar motifi kabartmasını ise şu şekilde açıklamaktadır. : “Tabi kadınlar için gül, böyle narin yapılı bitkilerin, böyle hoş alımlı bitkilerin kadın mezarlarında seçilmesi özellikle ne olur, yani biz kadını bakış açımız olarak öyle görüyoruz. İşte deminde söylediğim gibi hem kendini hem dışarıya karşı iki özelliği var, bir; çevresine hep pozitif enerjiye sahiptir, anaçtır kucaklayıcıdır, o

²² AKSOY, 2013, s: 19; ESİN, Emel, *Ötügen İllerinde M.S. Sekizinci ve Dokuzuncu Yüzyıllarda Türk Abidelerinde San’atkarAdları*, Türk Kültürü El-Kitabı, Cilt: II, Kısım I, İstanbul 1972, s:50.

kokudur gülün kokusudur. Herkesi etkisi altına alır. Narinliği, güzelliği alımı da çalımında kendisinedir, öyle gördük o yüzden, böyle bir şey denedik. “

“Zülfikar kılıcı bizde mezarlarda arka planda kullanılan bir fondur fakat asıl mezarlarda öne çıkan şeyler gül, kadınlar için gonca gül özellikle, erkekler için koç başı, bunun dışında birde inancımızın ya/da geldiğimiz beslendiğimiz kaynağın şeyi olarak hayat ağacı ve güneş motifleri vardır. Kadınlarımız için seçtiğimiz, Kırmızı gül motifi. Kırmızı gülü, beyaz gül olarak da..., ama biz kırmızı gül olarak seçeriz. Gül saflığın, narinliğin ve kırılğanlığın sembolüdür. Aynı zamanda da üretmenin, çevresine iyi ve güzel şeyler yaymanın sembolüdür koku, halkımıza. Hem dış hem de iç güzelliği temsil eder. Biz de anamızın öyle olduğuna inanıyorduk. Anamız dokuz tane çocuk büyüttü etrafını güzelleştirdi. (K2)

Fotoğraf 5: Gülmez Mezarlığı'ndaki mezar taşlarından bir ayrıntı.

C.Y., Zülfikar ve gül motiflerini ise genel olarak şu şekilde değerlendirmektedir: *“Normalde Zülfikar erkekte de olur, bayanda da olur, sıkıntı yok, Alevilerin sembolüdür, biliyorsunuz “bu Zülfikardan başka keskin Zülfikar yoktur, Hz Ali'nin desturundan başkada kuvvet yoktur” anlamında. Onu genelde Aleviler kullanır. Bayanların genelinde de böyle genç, hatırı sayılır, iyi niyetli bir insansa ona genelde gül, lale falan kullanılır. Zülfikar'da, Zülfikar kadar bu esnekliği, bu keskinliği, bu güzelliği insanın gönlünde çok ciddi bir sembolü vardır... Onun için onun sembolüdür”.(K:1)*

Bu mezarların hemen arka tarafında bulunan taştan oyularak yapılaş olan mumlukların neden yapıldığını ise Ş.Y. şu şekilde açıklamaktadır: *“Nur suresi var. Hem orda var, ışığa ilişkin; birer ışığız biz, ışık halinde geliriz, ışık halinde gideriz. Yani nuruz biz, Nurdan yaratılmışız. Onlar nur içinde yatsınlar diyerek, böyle bir dilek ve temennide bulunarak yaparız. Işık karanlığı def eder, karanlık şeytan işidir.*

Aydınlık meleklerde de nurdur, meleklerle birlikte olsun deriz. Niyetimiz o, hakikatinde nasıl onu bilemeyiz.”(K2)

“Orta Asya’dan veya İran Zerdüştizminden gelen bir şeyler vardır belki, yoktur diyemem, ama asıl niyetimiz bu. Biz nurdan yaratılmışızdır, ışık taifesinin çocuklarıyızdır, nur içinde yatın, ışıkla yatın, ışıkla kalın, belki bizde bir ışıkla dünyanıza geliriz. Zaten biz şey yaparken de duamız öyle. O niyetle yakarız, mumumuzu diker çıkarız. Ve duamızın ben kendi adıma söylüyorum mumun ne kadar tortu bıraktığıyla da ilgilidir biraz. Eğer mumun tortusu ne kadar az kalırsa niyetimiz o kadar hasıl olmuştur, eğer mumun tortusu çoksa o kadar kalbimiz temiz değil. Yani masumiyet, temizlik ve arınmışlıkla alakalı. Cuma akşamları zaten...özel bir gün özel bir akşam, özellikle o günlerde yakmayı tercih ederiz. Cuma akşamı.”

Diğer kaynağımız C.Y. ise “Alevi kültüründe mum şu; Kur’an-ı Kerim’in (Nur Suresi) 35 ve 36. Ayetlerine dayanarak, çünkü orda mumun çok kutsal olduğunu, Allah’ın nurundan olduğunu, bir zeytin ağacından olduğunu, benzerinin olmadığını, bu amaçla aydınlık amacıyla yakılır. Biz mumu bundan, özellikle Cem evinde de yakarız, mezarlarımızda da yakarız, ibadetlerimizde de yakarız, ama burada Kur’an’ın o ayetine dayanarak yapıyoruz.” Şeklinde ifade etmektedir”(K1.) Her iki kaynağımız da mum yakma inancını Nur Suresine bağlamaktadır.

Fotoğraf 6: Gülmez Mezarlığı’nda 2012 tarihli bayan mezar taş ve mezarlığın genel görünümü.

“Mumun tamamı yanacak yandıktan sonrada dibinde kalan mumun tortusu ne kadar az olursa, ettiğin niyet dua olarak temiz pak imiş o kadariyi karşılığı olmuş

deriz, ertesi gün yada ertesi hafta gelip yaktığımızda, bir dahaki mezar ziyaretinde.”(K2)

Kültler inanç ve anlam sistemleri çerçevesinde oluşurlar ve zaman içerisinde yeni anlam ve inanç sistemleri çerçevesinde yeniden yorumlanırlar. Böylece bazen ritüeller aynı kalıp anlamlar değişirken, bazen de anlamlar aynı kalır ritüeller farklılaşır. İnançlarla ilgili ritüeller bir kültür örüntüsü haline geldiği ve kimliğin belirleyici bir etkeni olduğu için, zamanla anlamları değişse bile, bu kültürle köken ve menşe bağını ortaya koymak için bu ritüellere ihtiyaç duyulmaktadır.²³ Türk etnik-kültürel geleneğindeki ‘iye’ler, bu yüzden de bazen melek, evliya ve benzeri adlarla karşımıza çıkarlar”²⁴. Bu çerçevede ateş kültürünün Türk kültüründe ateşin hem gelecekte haber verme, temizleyici-arındırıcı, hem de Tanrıyla bağ kurma, dileklerin ona iletilmesine aracılık ettiği inancı olduğu gibi, ayrıca koruyucu iye’lik rolü de olduğunu görüyoruz. Ateş eskiden beri temizleyici olarak kabul edilmiştir.²⁵ Geleneksel inancına göre onu, Gök Tanrı’sı vermiştir. Tanrı tarafından gönderilmiş sayılan "ateş" hakkındaki diğer bir rivayet de onun, ulu cet Türk tarafından keşfedildiğini anlatır. Altay mitolojik metinlerine göre ise ilk ateşi büyük Ülgen {Bay Ülgen) yakmış, sonra da ocağı kurup insanlara vermiştir.²⁶

Ateş ve ocak iyesi, Tanrı ve insanlar arasındaki en büyük araçlardan biridir. Kayıpov, Altay inançlarında ateşin, insanlar, ruhlar ve tanrılar arasındaki bağdaştırıcı bir güç sayıldığını, insanların isteklerini ateşe, ateşin de öbür ruhlara ve tanrıya ilettiğini ifade etmektedir.²⁷ Çuvaşlar da bazı tören ve dualardan sonra samandan bir demet yakarak bu demet yoluyla dualarının tanrıya ulaşacağına inanırlar. Çünkü onlar ateşe dua eden kişinin ruhuna ateşin sirayet ettiğine inanırlar. Böylelikle insan ruhuyla ateşin birleşmesi sonucunda insanın ruhu ateşin karşısında meleklerle karşı karşıya gelmiş olur, insanın ateş karşısında söyledikleri de meleklerle ve tanrıya da ulaşır.²⁸ Bu

²³ KOÇ, Adem, *Kütahya Soğukçesme (Avdan) Köyü’nde Kurban Ritüeli*, Dumlupınar Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 20, s: 21-34, Nisan 2008, s: 22-24.

²⁴ BEYDİLİ, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Çev: Eren Ercan, Yurt Kitap-Yayıncılık, Ankara, 2005, s: 274-275.

²⁵ ÖZTÜRK, Murat, *İslamiyet’ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini*, HistoryStudies, ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print) Volume 5 Issue 2, A Tributeto Prof. Dr. Halil INALCIK p. 327-346, March, 2013, s: 344.

²⁶ BEYDİLİ, age., s: 436-437.

²⁷ KUMARTAŞLIOĞLU, Satı, *Türk Kültüründe Ateş Ve Ocak İyeleri*, *Journal of Black SeaStudies*, Issue43, p175-190, 2014, s:178.;

KAYIPOV, SulaymanTurduyevič, *Avesta ve Orta Asya Türk Folkloru*, VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Son Elli Yılda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları, Seksiyon Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 165–173., 2002, s: 171.

²⁸ ARIK, Durmuş, *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005, s: 167.

inanmalar mezarlara yansımıştır. Çin'de olduğu gibi Türk mezarlarında da isigöz't(sıcak ruha) *yarukkuvveti* verdiği sanılan eşya ve simgeler bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu konuya, mezarlara konan Türkçe adıyla *bağır közngûazr*(bakır aynalar), mezar taşlarındaki Kök-luu, gök cisimleri, güneş haleli insan resimleri işaret etmektedir. Türkler de her ay, bin mum yakarak ruhların Yitiken burcuna varması için dua ederdi.²⁹ Gardîzi'ye göre Türklerin ateşe olağanüstü saygısı bu unsurun her şeyi temizlediği düşüncesine dayanıyordu.³⁰ Eski Türk kültüründe yer alan inanmalara ilişkin buraya kadar aktardığımız uygulamaların çoğunu Anadolu'nun hemen her yerinde çeşitli uygulamalar şeklinde görmemiz mümkün olmaktadır. Özellikle hemen pek çok ziyaret, yatır, türbe ve ocaklar hem Sünniler hem de Aleviler tarafından ziyaret edilmektedir.³¹

Son olarak sözü yine Ş.Y.'a bırakmak uygun olacaktır: “*Bu, göçüp gidenlerin, Hakka göçenlerin, biz öldü demeyiz hocam, biz ölürse tenler ölür canlar ölesi değil deriz, biz kimseyi öldürmeyiz, çünkü yaradan ölümsüzdür. Onun yarattığı O'ndan kopup gelen canlar ve tenlerde ölümsüzdür. Hele bir de iyi ve güzelse, doğru ve düzgün yaşamışsa, karıncayı ezip serçenin kanadını kırmamışsa, insanın gönlinü incitmemişse onlar daima yaşar. Ben mesela annem öldüğü zaman dedim ki herhalde çok ağlarım etrafi parçalarım yıkarım, ama annem öldükten sonra öyle çok acı duymadım doğrusu, çünkü sebebi bu. Biz onu...Hakka yolcu ettik, biz de yolculuk günümüz geldiği zaman inşallah o kervana katılacağız.*”

Sonuç

Sonuç olarak, Elazığ Gülmez Mezarlığında, yapılan 2012 tarihli Koçbaşı ve Gül motifli mezar taşlarının ve aynı platform üzerinde bulunan mumluk gibi diğer unsurlarla birlikte, bu olgunun kültürün bir yeniden üretimi şeklinde ortaya çıktığını görüyoruz. Çünkü artık, Koç Başı mezarların kendilerini ortaya çıkartan orijinal kozmogonik bağlamından farklı olarak, değişen bir kültürel konseptte, modern bir kent mezarlığında, stilize edilmiş yeni bir formda kendini yeniden üretmesi söz konusudur. Dolayısıyla günümüz kültür yapısı çerçevesinde geleneksel anlamları yansıtmakla birlikte, özellikle modern kent mezarlığında, bireysel bir estetik tarzla yeni bir form oluşturulmuştur. Özellikle modern kent mezarlığında ortaya çıkması; eğer cenazeler köye götürülerek aynı şekilde defnedilseydi ya da diğer mezarlar gibi, bazı sembolik motiflerle yetinilerek, içinde bulunulan kültür çevresiyle daha uyumlu bir tarz seçilmiş olsaydı sadece geleneklerin sürdürülmesi ve tekrarı olarak düşünebilirdi, oysa bu konsept köken ve kimlik (hem inanç hem soy kimliği) olarak orijiniyle ilişkiye girmek isterken, bu ilişkiyi gerçekleştirme gayesi olarak da geleneğin sürdürülmesi yoluyla kendini ve kültürü geleceğe taşıma niyetini ortaya çıkarmaktadır. Bu da kültürel anlamların yeni bir zamanda ve yeni bir mekânda yeniden doğuşudur. Çünkü

²⁹ ESİN 2001, s: 52.

³⁰ age., s: 118.

³¹ ÇOPUROĞLU, ÇETİN (2011)

bu mezarlar tek bir kişinin fikri olmakla birlikte, bir dizi görüşme sonucunda bir fikir birliği ve uzlaşmayla alınmış bir karardır. Bu bakımdan da toplumsal bir tavır alıştır. Dolayısıyla bir kültürün taşıyıcılarının ortak akıl yoluyla ortaya koyduğu ortak bilinç halidir. Bunu kültürün kendini daha klasik bir sembol formunda, daha çarpıcı ve etkileyici bir stille, kökleriyle birlikte bir kimlik göstergesi olarak ifadesi, şeklinde değerlendirebiliriz. Öte yandan, otantik Türk kültürünün belirgin izlerini taşımakla birlikte, bütün unsurlarının, Kur'an'ı Kerim, Hz.Muhammed, Hz.Ali gibi İslam'ın temel değerlerine bağlanarak sentezlendiğini ve bu konuda güçlü bir inanç olduğunu da belirtmek gerekir. Özellikle Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli gibi Türk-İslam tasavvufunun temsilcilerinin hümanistlik değerlerinin belirgin şekilde kendini gösterdiğini ifade edebiliriz.

Bu gün bu kültürün hala yaşatılmaya çalışılıyor olması, tarihi süreçte Anadolu'ya geldiklerinden itibaren sürekli maruz kaldığı kısımlardan kurtulmak için zorlu bir coğrafyaya sığınarak var olma mücadelesi vermiş, oraları yurt edinmiş; o coğrafyada yüz yıllarca unutulmuş, kaderine terkedilmiş, komşuları tarafından asimile edilmeye çalışılmış büyük ölçüde de edilmiş, kimlik değişimine rağmen kimliğinin özünü kültüründe yaşatmış bir halkın torunlarının mezar taşlarıyla ölüm sessizliğinde karşı çıkışı, olarak değerlendirilebilir mi? Değerlendirilebilir.

Kaynakça

AKSOY, Mustafa, *Kazakistan'da Koç - Koyun Heykelli Mezar Taşları*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, s: 29-31, Şubat 2012,

AKSOY, Mustafa, *Tunceli'de Koç-Koyun Heykelleri, Balballar ve Bunların Tarihi Kaynakları*, Türkiye Yeni Ufuklar Dergisi, Sayı 17, s,11-14, Nisan Mayıs Haziran 2013.

ARIK, Durmuş, *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005.

ASSMAN, Jan, *Kültürel Bellek*, Çev: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

BERKLİ, Yunus, *Mezartaşlarında Görülen Kılıç, Hançer, Ok-Yay Ve Bayrak Motiflerinin Sembolik Anlamları*, Ekev Akademi Dergisi, Y.L: 11 Say.: 31 (Bahar), S.67-80, 2007

BEYDİLİ, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Çev: Eren Ercan, Yurt Kitap-Yayıncılık, Ankara, 2005.

BİLİCİ, Z. Kenan, *Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Anadolu Ve Öncesi Türk Kültür Ve Sanatı İslâmiyetin Kabulünden Önce Türk Sanatı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009.

ÇAY, Abdulhaluk, Anadolu'da Türk Damgası,Koç-Heykel Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.

ÇOPUROĞLU, Cemalettin, ÇETİN, Beyzade Nadir, Eski Türk İnançlarının Anadolu'da Farklı Tanımlanan İki Kimlikteki Görünümleri, Sosyoloji Konferansları Dergisi, 43: 81-112, 2011.

ESİN, Emel, Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

ESİN, Emel, *Ötüken İllerinde M.S. Sekizinci ve Dokuzuncu Yüzyıllarda Türk Abidelerinde San'atkar Adları*, Türk Kültürü El-Kitabı, Cilt: II, Kısım 1, İstanbul 1972.

GÜNAY Ünver, GÜNGÖR Harun, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007.

HOPPER, Paul, *Understanding Cultural Globalization*, Polity Press, Cambridge, 2007.

İLTAR, Gazanfer, *Eski Türklerde Mezar Kültleri Ve Günümüze Yansımaları*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Sayı 27, 2003

İNAN, Abdulkadir, Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri No:9, İstanbul, 1976

KAYIPOV, Sulayman Turduyevici, Avesta ve Orta Asya Türk Folkloru, VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Son Elli Yılda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları, Seksiyon Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 165-173., 2002.

KOÇ, Adem, *Kütahya Soğukçesme (Avdan) Köyü'nde Kurban Ritüeli*, Dumlupınar Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 20, s: 21-34, Nisan 2008.

KOÇLAR Bekir, OSMANLI İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Dersim'de Yönetim Sorunu, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2, Sayfa: 261-273, ELAZIĞ-2011

KUBAN, Doğan, Batıya Göçün Sanatsal Evreleri Anadolu'dan Önce Türklerin Sanat Ortaklıkları, Cem yayınevi, İstanbul, 1993.

KUMARTAŞLIOĞLU, Satı, Türk Kültüründe Ateş Ve Ocak İyeleri, *Journal of Black Sea Studies*, Issue 43, p175-190. 16p., 2014.

OCAK, Ahmet Yaşar. Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015

ÖZTÜRK, Murat, *İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini*, History Studies, ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print) Volume 5 Issue 2, A Tributeto Prof. Dr. Halil INALCIK p. 327-346, March, 2013

TAŞ, Kibar, Tunceli/Dersim'in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi Ve Osmanlı'nın XVI. Asırdan İtibaren Sınırları İçindeki Kızılbaşlara Karşı Tutumu Ve Bunun Dersim'e Etkisi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* s:79-107, 2015

TOKSOY, Ahmet, *Kitab-I Diyarbekriyye'de Bayındırlılar (Kara Yuluk Osman Bey'e Kadar)*, TurkishStudies International PeriodicalForTheLanguages, LiteratureAndHistoryOf TurkishOrTurkic Volume 3/4 Summer 2008

TRYJARSKİ, Edward, *Türkler ve Ölüm*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012

YILMAZÇELİK, İ. Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Donemde Yazılan Raporlar, (1875-1918), (OTAM, Sayı: 28,s:163-214, 2010.

Kaynak Kişiler:

1-C.Y., Elazığ Cem Kültür Merkezi, Tunceli Ovacık doğumlu,

2-Ş.Y.: Öğretmen, Elazığ doğumlu, aslen Dersim (Tunceli) Nazimiye, Ramazan köyünden.